

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИОГРАФИЯ И КУЛТУРНО-ЕСТЕТИЧЕСКОТО ОБЩУВАНЕ МЕЖДУ БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

ГЕОРГИ ДИМОВ

В своето многовековно развитие българската литература и култура винаги са общували в една или друга степен с духовно-интелектуалния живот на съседни и по-далечни страни. Още в ранното средновековие, IX—XIV век, най-видните български книжовници са имали за пример и богатата византийска литература, когато са създавали бележити произведения, послужили като основа за формирането и развоя на литературите на други народи. Създаденото от тези български писатели се откроява със свое място в общоевропейската култура, утвърждава се като действителен фактор в процесите на общественото и духовното взаимобогаhtяване на отделните етнически общности.

За съжаление интензивността на тези плодотворни взаимоотношения силно намалява, а през известни периоди почти и заглъхва, когато народите на Балканския полуостров биват завладени от Османската империя. Затова пък от втората половина на XVIII век насам, когато се създават известни благоприятни условия за национално възраждане на балканските народи, общуването помежду им взема все по-големи и по-всеобхватни размери. Тогава и обновителните културно-просветни процеси в българските земи са стимулирани в значителна степен от духовния живот на съседните балкански страни, които още през първата половина на XIX столетие бяха успели да си извоюват известна национално-политическа и духовна самостоятелност. Отсега нататък културните взаимоотношения между народите на Югоизточна Европа се утвърждават като важен фактор за развитието на техните национални литератури, изиграват съдбовна роля в цялостния им интелектуален живот, а дават своето отражение и върху общоевропейската цивилизация.

Дейците на българското национално възраждане живеят също с подобно съзнание. В апостолските си усилия да пробудят и разгорят потисканата от векове духовна енергия на народа, да го насочат към самопознание и творчески изяви, те далновидно разбират и необходимостта от контакти и сътрудничество с други по-напреднали народи, създали вече своя национална култура. Тези български възрожденски дейци, прозрели всеки по своето повелите на времето, наситено с обновителни демократични обществени и философски движения, отрано осъзнават и някои от закономерностите на общото духовно-интелектуално развитие на човешкото общество. Свидетели на това, как другите балкански народи, ползвайки се от известна политическа автономност, са отишли и по-напред в своето духовно извисяване, тези наши национални будители ще търсят и използват всяка възможност за общуване със своите съседи, ще призовават и насочват към все по-активно взаимно общуване и сътрудничество в името на по-високи народностни идеали. Осъзнавайки все по-дълбоко ролята на националната просвета, литература и култура в борбата за политическо освобождение, те ще искат да се поучат от достигнатото в това отношение от другите балкански етнически общности. И затова правят за-

видни усилия, преодоляват безброй пречки, за да получат по-системно образование, да разширят духовните си хоризонти, да се сродят с различни в тематично, идейно, жанрово отношение чуждестранни съчинения, та да могат да бъдат полезни на своите сънародници във вековните им усилия да отхвърлят чуждото потисничество и заживеят самостоятен политически и културен живот.

И наистина историята ни учи, че народите от балканския регион, поради своята географска близост и сходна историческа съдба са влизали по необходимост във все по-интензивни взаимоотношения, въпреки драматичните конфликти и нееднократни сблъсъци, плод на някои ръководни среди. Тези взаимоотношения са засвидетелствувани в множество творби и документи от дълбока древност до новите времена. И днес ние можем да видим колко плодотворно се оказва това общуване за подема на отделните национални литератури, за утвърждаване на твърде общи или сходни черти в съдържанието и формите на културния живот, в социално-нравствени и идейно-естетически разбираня и критерии.

Както е известно, обществените и духовно-интелектуалните процеси през XVIII и XIX век в земите на Югоизточна Европа, владяни от Османската и Австро-Унгарската империи, имат за основа едно все по-растящо съзнание за необходимостта от широка народна просвета и светско образование в духа на идеите на европейското просвещение, от повече и разнообразни знания за различните области на живота. Умножаващата се интелигенция все по-остро е чувствувала нуждата от преодоляване на средновековното мировъзрение с неговите схоластични постулати, от усилия за сродяване с прогресивните световни тенденции. А това довежда до появата на множество и разнообразни педагогическо-образователни, историографски, философско-нравствени, културно-публицистични, морално-дидактични съчинения, насочени, в една или друга степен, към утвърждаване на по-широко народностно самопознание и духовно извисяване, към стимулиране на борбите за политическа самостоятелност.

Тези обновителни процеси довеждат и до осъзнаване на необходимостта от литературно-художествено четиво. То започва да става все по-насыщна потребност. И с ускорени темпове ще расте броят на ония, които ще искат в литературно-художествена форма да изразят своите национални граждански пориви, вълнения и тревоги, да бъдат полезни на своите съотечественици. И наистина, при всичката хетерогенност в разбиранията по отношение на обществено полезно и естетически пълноценно, най-добрите прояви на балканските литератури са били органически свързани с историческата съдбовност на народа, с неговите съвременни нужди, изобщо с процесите на всеобхватното обновление. Просветни дейци, книжовници, писатели от Паисий Хилендарски и Софроний Врачански до Л. Каравелов и Хр. Ботев, от Ригас и Христополус до Кораис и певците на „Фелики хетерия“, от Йован Раич и Доситей Обрадович до Светозар Маркович, от Андрия Кашич-Миюшич до Иван Маджуранич, от Иринеј Копитар до Франце Прешерн, от представителите на Арделианската школа до Николае Бълческу и т. н., в една или друга степен, свързват житейската си и творческа съдба с борбите на своите народи за политическо, социално и духовно освобождение и развитие. Произведенията им представляват своеобразна летопис на народностното битие в миналото и в ново време, на съвременни борби за национално равноправие и по-силен човешки живот, на демократични и хуманистични пориви. Тематичните координати на тия толкова разнообразни в проблемно и жанрово отношение произведения, естетическите им принципи, стилите им особености, цялото им нравствено-емоционално звучене — всичко свидетелствува за твърде интересна и показателна диалектика между национални и общобалкански обществени и духовни процеси, за едно по-пряко или по-косвено взаимно общуване на народите от този географски регион.

Всичко това, осъзнавано и разбирано от големите дейци — писатели, мислители, общественици на оная преломна епоха, не е могло да не бъде видяно и от учените историографи от по-късно време. И те ще посветят много сили, за да осветлят разнообразните форми и пътища на исторически предопределеното плодотворно общуване между балканските народности. И това важи в най-голяма степен за българските учени. В

усилията си да осветлят процесите на формирането на новия ни национален език, на новата ни просвета, литература и култура, те установяват и общи закономерности в развитието на духовния живот на Балканите. И с това обогатяват познанията ни както за специфичните, така и за общите процеси, характерни за този географски регион, а разширяват и вижданията ни върху координатите на световната културно-естетическа панорама. Обосновават някои от принципите за сравнително изучаване на процесите и явленията в национален, регионален или общоевропейски план.

За духовния живот на балканските народи през XVIII и XIX век е особено характерно формирането на едно ново културно-естетическо съзнание върху основата на националното самопознание и сродяване с революционните обществени тенденции в Европа. Макар средновековните книжовни традиции, така богати и плодотворни за южните славяни и особено за българите, да не прекъсват рязко, вече се формира ново световъзприемане, нов естетически идеал. При все, че е трябвало да се развият с твърде ускорени темпове, наложени и от вътрешните социално-исторически процеси, новите балкански литератури е трябвало да догонват напредналите европейски народи, които не са познавали чуждестранно робство и са могли свободно да се развият. И макар че са били призвани да решават свои национални задачи, тези литератури преминават по необходимост през сходни етапи, всеки от който се характеризира със специфични черти в съдържание и форми, в структура и език, в идейно и емоционално звучене. Така историческият развой на Балканите потвърждава наличието на определени закономерности, обуславящи и национално специфичните черти на литературите, и общото, валидно за по-широк географски или етнически регион.

Творците на новите балкански литератури живеят най-често с големите демократични и обновителни идеи на времето. А някои от тях възвестват и най-прогресивни революционни принципи за обществено устройство и културен прогрес. Макар с различни форми и с различна степен на идейно-философско съзряване, те пресъздават сходни жизнено нравствено-хуманитарни пориви. Подобно сходство е характерно както за просвещенската, така и за литературата на сантиментализма, на романтизма и реализма, колкото и понякога да е условна границата между тези литературни течения. А конкретните им прояви имат твърде специфичен колорит при отделните етнически общности. Онова, което най-вече ги оближава, това е стремежът да се даде тласък за едно по-пълно осъзнаване на социалнополитическата, културната, философската проблематика, породена и от националните революционни обществени процеси, и от общоевропейските идейни и литературни движения.

Дори само един по-панорамен поглед върху литературите на народите в Югоизточна Европа от оная преломна епоха не може да не ни убеди в родолюбието и хуманизма, в съзнанието за взаимно сътрудничество, вдъхновявали отделните поколения на тогавашната интелигенция. Много от въпросите, свързани с минала и съвременна народностна съдба, се третират и в техния общобалкански аспект, т. е. в тяхната обусловеност от съответните освободителни движения и културно-просветни процеси в съседните страни. При всичкото национално своеобразие, обществените и естетическият идеал на големите писатели е изграден върху демократични и не рядко върху явно материалистически разбирания на националните и общочовешките проблеми и за тяхната взаимнообвързаност, върху едно ново разбиране за ролята на личността, на масите в историческите процеси. При това развитието на нацията, щастието на човека се свързват с общото изменение на света и тържеството на великите хуманитарни принципи, издигнати от европейското просвещение, от Великата френска революция, а по-късно и от руската революционна демокрация. Националното и социалното освобождение, културно-естетическото, философско-етичното съзряване се третират в тяхната обусловеност. Расте и критикозобличителният патос срещу всички ония, които пречели или оставали чужди на свободолобивите тежнения на народите. Преводаческата дейност расте с всяко десетилетие и се утвърждава като определена линия в духовния живот на балканските народи. На преводите се възлага голяма и отговорна задача в общото народностно възможване. Все по-често се появяват и статии, сочещи ка-

кво и как да се превежда, как чуждото да бъде използвано с оглед на националното. А умножават се и теоретико-критическите писания, които обосновават характера и предназначението на литературата, на всяка книжовна дейност, за да бъдат максимално полезни на нацията, на човека, на обществения прогрес. На духовната култура започва да се гледа като на неразделна част от общото движение напред, като на основна предпоставка и необходимо условие за цялостното народностно обновление. Така успоредно с подема на разнообразната книжнина, успоредно с бързо разширяващите се хоризонти на интелигенцията се развива и теоретико-критическата мисъл, която започва да участвува все по-активно в обновителните процеси.

Тези типологични черти в литературата на балканските народи са предопределени и от все по-активното общуване между тях във всички области. Вече не един път е изтъквано активното участие на много българи в освободителните движения на гърци, сърби, румъни, ръководени от мисълта, че тяхното освобождение ще доведе и до освобождението на българския народ. А и мнозина просветни дейци на времето са работили с еднаква ревност за развитието на образованието, на книжнината и на съседите народи.

Разбира се, както конкретните условия, при които са се водили националноосвободителните борби на гърци, сърби, хървати, румънци, албанци, българи, така и различната степен на развитие на просветата и книжнината на отделните етнически общности, не са могли да не окажат влияние върху формите и интензивността на взаимно общуване, а и върху резултатите от него. А не трябва да се забравя, че общото и различното в обществени и духовни изяви са се обуславяли и от нееднаквата степен и възможности за сродяване със западноевропейския интелектуален живот. Обстоятелството, че българите са живеели при едно тотално чуждо робство, и то на варварската Османска империя, която жестоко е преследвала всяка проява на народностно съзнание, разрушавала е всякакви паметници, свидетелстващи за историческото ни минало, неминуемо се е отразило и върху темповете на националното ни възраждане, а и върху необходимостта твърде малобройната ни интелигенция да търси повече контакти със своите съседи, които са имали по-голяма възможност да общуват с европейската култура. Оттук и неравномерното развитие на отделните балкански литератури, както и различната степен на рецепция на чуждото в усилията за създаване на свое национално. Оттук и твърде разнообразният релеф на духовния живот на Балканския полуостров. На фона на тая многоаспектна панорама се открояват завоеванията на българската нация, която и при най-неблагоприятни условия се домогва до обществено-философски и културно-естетически висоти, които обогатяват културата на този географски регион, а са показателни и за най-прогресивните общоевропейски тенденции през XIX столетие.

Ако много от чертите на българската художествена литература, създавана след националното ни освобождение през 1878 г., са предопределени от възрожденските литературни и общокултурни традиции, то и литературнонаучното мислене и практика вървят все в руслото на тия традиции, разбира се, далеч по-разширени, обогатени и преосмислени при новите условия и ръста на историографската наука. Големите възрожденски дейци от Пансий до Ботев, особено онези, които са работили през втората половина на XIX столетие, като Петко Славейков, Г. С. Раковски, В. Друмев, Д. Войников, Н. Бончев, да не говорим за предходното поколение книжовници, сами творили новата ни литература и култура, проявяват учудващи разбирания и отношение по отношение с балканските, пък и с другите литератури за възмогането на родната художествена мисъл, отношение съзряването на народностното съзнание и самопознание. Наред със създаденото в стихове и проза, наред с разнообразните им писания по актуалните тогава обществено-политически, културно-исторически, просветно-образователни, общокижовни въпроси те са ни оставили и проникновени статии, макар най-често в подчертана публицистична форма, относно предпоставките и факторите, обуславящи подема на националния духовно-интелектуален живот. Тук те сочат и голямата роля на общуването с другите по-напреднали литератури. Обосновавайки характера и задачите на формиращата се нова национална литература, за да бъде във все по-голямо съзвучие с потребностите на възмогащата се българска нация, подчертавайки, че писатели

и поети, книжовници и публицисти трябва да бъдат синове на своя народ, на своята епоха, за да създават книжнина, която да изведе поробената ни народност към нови обществени, идейни и естетически хоризонти, съобразявайки се с минала и сегашна съдбовност на българина, тези първостронтели и апостоли на всеобхватното ни възрождане, неуморно настояват за все по-активно запознаване със завоеванията на близки и по-далечни народи. И в невъзможност да се чете всичко в оригинал, те настойчиво сочат кое и как да се превежда, какви следва да бъдат ръководните критерии при преводаческата дейност и изобщо при използване на чуждото. Тези техни указания свидетелствуват за едно безспорно зряло научно-критическо и културно-историческо мислене. Извъредно показателна в това отношение е и бележитата статия на Н. Бончев „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването им“ (1873). Тук възпитаникът на руските учебни заведения се извисява до далновидни разбирания и прогнози относно художественото и общокултурното съзряване на българската общественост. За него школуването на по-изостаналите по обективни причини народи у по-напредналите е основна закономерност в духовния прогрес. Тази насыщаща нужда следва да осъзнат и българите, лишени векове наред от самостоятелен живот, от общуване със света. Но и това опознаване и сродяване с европейските писатели трябва да се извършва с усет за конкретните нужди и възможности на българския читател — предупреждава далновидният литературен критик. Както науката, така и литературата са неубезрими, затова са необходими верни критерии, за да се вземе онова, което отговаря най-пълно на конкретните потребности и би съдействувало в най-голяма степен на народа ни — тръгнал по пътя на своето всеобхватно възрождане. В това отношение бележити са и разсъжденията на Ботев за конкретно-историческата определеност на културните потребности, на естетическите критерии и вкусове. Удивително е наистина, че при ония условия едва формиращото се българско художествено, литературно-историческо и критическо мислене се домогва до такива висоти, прозряло така ясно и голямото значение на международните взаимодействия за всеки национален възход, а и за общочовешкия прогрес.

Това неопценимо наследство на българските възрожденци, както и постиженията на световната историческа и литературна наука ще служат като опора и на първите академично школувани български историографи, работили вече в условията на самостоятелната българска държава, издигнали българознанието до най-големите висоти. Сега именно се създават и първите държавни научни, образователни, културно-просветни институции. Наред с другите клонове на науката, бързо се развива и литературната история, общокултурната историография. Те бързо разширяват своите изследователски параметри, търсят да осветлят по-далечното или по-близко минало на народа ни, ръководени и от мисълта, че това ще съдействува за утвърждаване на национално самочувствие, а ще послужи и като доказателство пред външния свят за правото на народа ни за самостоятелен живот, когато все още са се чували гласове за неговата обществена и духовна незрялост. И колкото по-нашироко и по-углъбено изследвали онези предходни епохи, толкова повече са се убеждавали в истината, че са съществували кога по-интензивни, кога по-спорадични взаимоотношения между балканските народи, пък и с другите европейски страни. Затова и с всяко десетилетие се умножават усилията да бъдат изучени разностранните форми и резултати от тях взаимодействия, което довежда и до все по-научнообосновани изводи относно тяхната благотворна роля за формирането и развитието на младата ни възрожденска литература, просвета, култура.

С изграждането на първия български университет и прерастването на някогашното Браилско книжовно дружество в Българска академия на науките расте и числото на учените — филолози и историци, които, изучавайки многообразните фактори, участвували в националната ни пробуда, ще се спират и на общуването на младата ни интелигенция с балканските култури. Именно усилията в тая насока предопределят и една от основните линии на българската научна историография. Трудовете на учените-пионери на българознанието М. Дринов, Л. Милетич, Ал. Т.-Балан, Ив. Шишманов, Йорд. Иванов,

Б. Цонев, Б. Пенев, М. Арнаудов и др. свидетелствуват и за плодотворни усилия да бъдат изследвани българо-балканските взаимоотношения като стимулатор на националното ни възрождане. А и мнозина книжовници извън университетските среди, занаймайки се с историческото ни минало, са се докосвали и до тази проблематика.

Не може да не направи впечатление, че тези първи строители на научното българознание са били хора с широки интереси. Със солидна академическа подготовка, получена в големи западноевропейски и руски университети, те отрано осъзнават необходимостта да бъде всестранно изследвано историческото битие на народа ни, да бъдат осветлени разнообразните предпоставки и фактори, обусловили повята на българската писменост и книжнина през средновековието — оригинално явление в тогавашната общоевропейска култура, изиграло съдбовна роля в живота на славянските народи. С не помалка настойчивост те изследват и епохата на Българското възрождане, непосредствено предхождаща раждането на нова България. Те добре са разбирали, че именно тази преломна епоха, подготвила новото битие на българската нация, изисква да бъде всестранно осветлена с целия комплекс от процеси и явления, от прояви и тенденции, извели българина отново на европейската сцена, а утвърдили и традиции, залегнали в основата на следосвобожденския духовно-интелектуален живот. И ние виждаме, че кога в специални монографични изследвания, кога в проблемни студии или обзорни прегледи, кога в пособия с учебно-образователна цел или в коментари към открити ръкописни съчинения и всякакви книжовни паметници въпросите на възрожденската литература и култура, на фолклора и етнографията, на езика, на общата история и на народопсихологията и т. н. са неизменно предмет на особено внимание. И при тази всеобхватна изследователска дейност съвсем естествено е било да бъдат засягати и въпросите на българо-балканските отношения, тъй като и самите исторически факти са се налагали категорично пред непредубедения поглед на учените. Толкова повече, че те ясно са съзнавали взаимовръзките между отделните национални култури, между отделните исторически епохи, разбирали са ролята на приемствеността в духовния живот на народите.

Още в първите по-системни трудове по история на българската литература, предназначени предимно за учебно-образователни цели, „Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писмеността до нашето време“ (1886) на Г. Д. Попов, „История на българската литература“ (1887) на Д. Маринов, „Българска литература“ (1896) на Ал. Т.-Балан, а и в по-късно издадените подобни литературно-исторически обзори — на Божан Ангелов „Българска литература“ (1923), на Н. Филипов „Възрождане чрез литературата“ (1930), на Малчо Николов „История на българската литература от Петко Славейков до наши дни“ (1941), както и в статии на мнозина други историци и филолози, се изказват мисли в един или друг план относно ролята на българо-балканските отношения в епохата на националното ни възрождане.

Но тази проблематика започва да заема все по-широко и научнообосновано място в специалните историографски съчинения като тези на М. Дринов за Паисий Хилендарски, на Л. Милетич за българския език, на Йорд. Иванов за славянските литератури и култури, за историческите, етнографските и фолклорните паметници по българските земи, за българските старини в Македония и т. н. Въпросите на българо-балканските книжовни контакти се третираат кога по-нашироко, кога само под определен ъгъл и в изследванията на Ст. Минчев „Из историята на българския роман“ (1908), на В. Пундев „Първи стихотворци“ (1925), както и в очерка му за К. Огнянович, в студията му „Българо-гръцки литературни сравнения“. Но най-широко място въпросите за ролята на българо-балканските взаимоотношения в процесите на националното ни възрождане намират в историографските трудове на Ив. Шишманов, Б. Пенев, М. Арнаудов — първо-строителите на българската литературна история, издигнали я на европейско равнище, спечелили ѝ признанието и авторитета на световното балканознание и славянознание. На тях именно ще се спрем предимно в по-нататъшното изложение поради ограничените размери на настоящата работа.

Ако днес ние се домогваме до все повече и по-разнообразни знания за формите и пътищата на общуването на българите със своите съседи, ако все по-неотменно се убеж-

даваме в неговите плодотворни резултати, то това дължим несъмнено на усилията на тези наши видни учени, пък и на редица други изследователи особено от по-ново време. Без техните изследвания ние трудно бихме разбрали генезиса и по-нататъшното развитие на много просветно-образователни, художествени, общокултурни процеси и явления, характерни за епохата на националното ни възраждане, за духовния живот на Балканите изобщо. Именно историографските трудове на тези наши основоположници на научното българознание имат все същото значение и за развитието на балканознанието и на славянознанието. Защото, изследвайки всеобхватно общественото и духовно битие на формиращата се българска нация, те осветляват на широк социално-исторически фон и взаимоотношенията между балканските народи, обосновават ролята на приемствеността, на предходните традиции — национални и чужди — в духовно-интелектуалните процеси.

Не може да не се признае, че научноизследователската дейност е не по-малко показателна за същността, обсега, интензивността на взаимоотношенията между народите от самите техни конкретни прояви. Това важи в особено голяма степен за литературната историография, за литературознанието изобщо, в различните му области и направления. Тъй като то именно осветлява своеобразната природа на художественото познание, на културно-естетическите процеси, тяхната непрекъсваемост и неограничена радиация, надхвърляща епохи и национални граници. А разкрива и обективно-историческите, народностно-психологическите, нравствено-философските предпоставки, предопределящи общуването и взаимодействието между отделните национални литератури и култури. Затова и твърде рано осъзнава необходимостта от тяхното сравнително изучаване в по-широк географски или етнически регион, пък и в по-глобални мащаби. Литературната историография свидетелства и за ръста на националното самопознание, на националната култура, за способността и готовността на един народ да възприема, асимилира, пресмисля чужди художествен и културно-исторически опит с оглед на своите социални и духовни потребности и насоки на развитие. Така подобно на литературно-художествената и общокултурната дейност и научнолитературната е свързана органически и диалектически с народностното обществено и духовно битие. Върху основата на миналия исторически опит тя обосновава и необходимостта от по-нататъшно взаимно общуване между отделните етнически общности, все с оглед на техния и на световния прогрес. Така знанията, които ни предлагат самите художествени произведения, а и разнообразната общокултурна книжнина се допълват и обогатяват и с онова, което ни дават научните изследвания. А те разкриват многопластовостта на явленията, анализират различните им компоненти, навлизат в нови сфери на индивидуалната и общата народна душевност, домогват се до нови идеи, неуловими от обикновения читател. А всичко това води и до разширяване на нашите познания относно общозакономерното и народностно специфичното, относно характерни процеси в миналото и тяхната трансформация при новите условия, относно всеобхватността на историческия човешки опит в новото културно строителство.

Ако днес художествената литература все повече и по-углъбено се осъзнава като човекознание, то и науката за нея изпълнява подобна роля и би могла да бъде също характеризирана като човекознание или по-точно като народознание, обществознание. Защото именно тя, литературната наука, осветлява всичко онова, което е било свързано с обществената и духовната съдбовност на човека, на народа. Чрез анализа на индивидуалното, на народностното тя се домогва да разбере и общочовешкото — плод на взаимно общуване или на типологически предпоставки. Осмисляйки глобални жизнени и духовни процеси, търсейки връзките между явленията, разкрива приемствеността, чертае насоки на по-нататъшно взаимно общуване по пътя на културно-естетическото, философско-нравственото извисяване.

Изследователската дейност на пионерите на научното българознание е била свързана с много трудности — изисквала е широки и многостранни познания, непредубедено отношение към фактите, овладяване и далновидно прилагане принципите на сравнително-историческия метод, цялостно обгръщане на обществената и духовния живот на епо-

хата, верен усет за спецификата на отделните му компоненти и прояви. И едно широко-обхватно културно-историческо, материалистическо мислене. Затова независимо че мнозина са се докосвали до тая материя, само големите ни учени са се домогнали до цялостни трактовки, до трайни научнообосновани характеристики и изводи. Техните именно изследвания — и по богатство на използвания фактически материал, и по начина на неговото интерпретиране, и по методологическа принципиалност прокарват дълбоки бразди в научното познание по проблемите на българо-балканските взаимоотношения през XVIII и XIX век. Осветлявайки разнообразните аспекти на българознанието, те очертават и задачите на балканистиката като комплекс от научни дисциплини, еднакво необходими и полезни за отделните клонове на хуманитарното знание.

Както вече бе отбелязано, поради обширността на материята тук ще се спрем само на ония изследвания, които са посветени на епохата на националното ни възрождение, когато фактически българо-балканските взаимоотношения са най-активни, всеобхватни и резултатни.

Известно е, че именно тогава в поробените български земи започват нови социално-икономически процеси, които довеждат и до активизиране на усилията за национално самопознание, за извоюване на политическа и духовна самостоятелност. А тези усилия неминувемо водели и до опознаване опита на съседните балкански народи, които и по своето географско положение, и по силата на други обществено-политически обстоятелства са могли да създадат една по-развита школко-образователна система, национална литература и културно-историческа книжнина, имайки възможност да влязат по-рано в контакт с новаторските идеи на западноевропейския Ренесанс и Просвещение. Оpozнавайки именно по различни пътища примера на своите съседи, едва формиращата се нова българска интелигенция зароботва все по-активно, за да създава своя национална просвета и книжнина, та да бъде полезна „роду своему“. Това именно исторически обусловено общуване, породило пориви и стремежи, патриотични чувства и воля за книжовна дейност, намерило израз в толкова много начинания, литературни и културни завоевания, дало съдържание на националното ни възрождение, ще искат да изучат и осветлят първите видни изследователи на оная епоха.

Запознати с литературата и изобщо с духовния живот на редица европейски страни, те осъзнават все по-дълбоко научната истина, че обществено-философските, културно-естетическите идеи, макар и зародени при конкретни условия, народности и исторически ситуации, прескачат националните граници и епохи, за да въздействуват върху умовете и сърцата на други народи. И неслучайно един от основателите на българската научна историография и пръв крупен изследовател на възрожденската епоха проф. Ив. Шишманов още в края на миналия век основава специална катедра по сравнителна литература при новосъздадения в София национален университет. Този наш учен, с ренесансов поглед и размах, ще се утвърди и като ревностен изследвач на българо-балканските културни взаимоотношения, ще полага здрави основи за развитието на научното балканознание. Плодотворните му усилия и завоевания в тая област са толкова значими, като се има предвид, че в ония десетилетия мнозина историографи от балканските страни са били в плен на псевдонаучни теории. Ръководени от етнически предубеждения и шовинистични домогвания, отричали или тълкували в невярна светлина общокултурните взаимодействия, литературните влияния. Именно тогава, опирайки се на европейския и на световния духовен живот, Шишманов не един път ще обосновава, че идеите не признават географски и етнически граници, че при определени условия завладяват умовете на хора от различни страни, като, разбира се, „вземат особена сила и тежест, колорит и темп според средата, в която се развиват“. Но и каквито модификации да търпят, те подхранват, стимулират духовно-интелектуалния живот на възприемашката страна, особено когато са в съзвучие с обективните културно-исторически процеси и тенденции. Затова недопустимо е поради политически и други конюнктурни съображения да се отрича благотворната роля на международните взаимодействия, да си затваряме очите пред онова, което многовековното културно-естетическо развитие е утвърдило като фактор в националния и общочовешкия прогрес — подчертава не

един път българският учен. „Ние сме вече доста силни не само да можем да се развиваме без възбудните средства на нашата патриотична критика, но и даже да признаем чуждите заслуги за нашето Възраждане“ — пише Шишманов. Ако някога средновековна България със своята цветуща книжнина е дала не малко за развитието на литературите на редица балкански и славянски народи, то при условията на чуждото османско господство започват процесите в обратна посока, т. е. българите започват да черпят от същите тия народи, на които някога са предоставяли така щедро своите духовни завоевания. Подобна смяна на посоките на рецептивните процеси се наблюдава твърде често в световната култура, предопределена от обективно-исторически предпоставки. И във връзка с тая закономерна обмяна на духовни ценности българският учен по различни поводи ще обосновава съкровената си методологическа концепция, че „културата е продукт на най-разнообразни фактори и че колкото един народ, едно племе и да страни от чужди влияния, никога то не може да се опази в своята първобитна чистота, ако въобще съществува или е съществувала някога подобна чистота“. Защото оригиналността на една култура „не се състои в нищо друго, освен в повече или по-малко самостоятелна преработка на заетите чужди елементи“. Но за да може да служи на конкретните национални нужди, трябва на заетото от другите да се „удари такъв оригинален печат, щото людското да изглежда съвсем като домашно“. Обосновавайки и в теоретичен, и в конкретен литературно-исторически план значението на международните културни взаимодействия, ролята на външните влияния за интелектуално-творческия ръст на една нация, Шишманов съвсем не подценява оригиналния принос на всеки един народ в изграждането на своята собствена литература, култура. Това важи в пълна сила и за създаването през епохата на българското национално възраждане — изтъква неуморно изследователят на процесите, съпътстващи формирането на българската нация. При всичките влияния, които откриваме в една или друга област на духовния живот, най-добрите литературни и общокултурни явления носят подчертан самобитен облик. Чрез тях ние узнаваме за изконни социално-битови, психологически, нравствено-философски възрения и черти на българската народност, нейния неотклонен стремеж към политическа и духовна самостоятелност, в името на която преодолява страшни изпитания, понася неизброими жертви, проявява удивителен стоицизъм и героизъм. „Наистина нашите учители не бяха винаги справедливи към нас. Нашият народ често със съзли на очи чиракува, докато се освободи духовно.“ Но времето е излекувало раните и може да се погледне трезво и без предубеждения на историческата истина. „До такова чувство на справедливост дохождат и народите, когато умствено и нравствено пораснат и когато са доста укрепнали да признаят без резерви всичко, каквото те дължат често даже и на най-големите си политически врагове и съперници.“ Тези мисли ученият развива още в една от първите си студии „Наченки от руско влияние в българската книжнина“ (1899), като продължава да ги разширява и по-нататък, за да се превърнат в ръководно методологическо начало в многообемната му и плодотворна историографска дейност.

С подобни възгледи живеят и другите големи български историографи на оная епоха, макар проявявани не в еднаква степен и широта. Във всеки случай мнозина вървят по стъпките на Шишманов, поне що се касае до по-конкретни проучвания. Ревностно издирват фактите, свидетелстващи за българо-балканските и българо-славянските взаимоотношения, стремят се да ги анализират от повече страни, домогват се до верни изводи за пътищата и формите на това плодотворно общуване.

Не може да не се признае, че тези наши учени — филолози, историци, културолози, срудириани в различни области на хуманитарното знание, успяват да осветлят от повече страни литературните и общокултурните явления, откриват реални генетически връзки, установяват типологически процеси, специфични и общи закономерности, характерни за балканските и славянските общности. Една научна обективност характеризира богатата им изследователска дейност. Отдавайки дължимото на всичко онова, което идва от съседните ни или от по-далечни страни, заедно с това обосновават българската първооснова на идейни движения, на езикови и книжовни процеси. Признавайки приноса на

другите спрямо нас, те сочат и онова, което българите са дали за обогатяването на балканските култури, макар усилията на някои да се ограничават предимно върху нашата рецепция.

Все по-нашироко се осъзнава приемствеността като основна закономерност в духовния живот. „Идеята за самобитността на отделните национални култури въобще все повече и повече отстъпва пред добитото по научен път съзнание, че още от най-далечни времена се е извършвала размяна на културни понятия и добивки на разните народи, и че даже такава наглед оригинална култура като старогръцката, майката на всички древни цивилизации, е изникнала под силното влияние на древния Изток.“ Дори и „чистите естетици“ вече разбират естествените условия на всяко развитие и започват да се отказват от своите схващания за чистотата на националните култури — пише Шишманов още в края на миналия век, обосновавайки основни методологически принципи за сравнителни проучвания на европейските литератури. (Наченки от руско влияние в българската книжнина (1899). — В: Избрани съчинения, т. I, 1965).

В подобна насока са и разсъжденията на другия ревностен изследвач на националното ни възраждане Б. Пенев. И той многократно подчертава, че литературните взаимодействия, литературните влияния представляват „едни от най-важните въпроси в областта на историко-литературните изследвания“. Сложността на тези въпроси налага културно-естетическите взаимоотношения да бъдат правени на широка социално-историческа, народностно-психологическа, философско-нравствена основа, и то при неизменно прилагане на сравнителен метод. Тези концептуални твърдения на големия учен се открояват особено релефно в програмно-методологическата му студия „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“. А в известна степен и в изследването му за Петко Славейков — един от онези възрожденски писатели, който е черпил твърде нашироко от духовния живот на гърци и сърби и при все това е опазил своя творческа самобитност, създал поезия с подчертано национално звучене. (Вж. Б. Пенев в История на новата българска литература. Т. I, 1976, с. 19 нт., т. II, 1977, с. 322 нт).

Макар и в различна степен, сравнително-историческият подход е прилаган както в трудове с обзорен характер, така и в монографични изследвания за отделни писатели. И независимо че в някои се дава превес на външните влияния, което води до известно обезличаване на индивидуално-оригиналното, общият дух на тези студии, е, че българите асимилират и преосмислят чуждото с оглед на потребностите на оная преломна епоха. При това, когато се говори за общуването в духовния живот, когато по силата на обективни обстоятелства, рецепцията на чуждото у нас е по-силна и многостранна, не се забравя да бъде посочено активното участие на българите в национално-освободителните борби, във въстанията на гърци, сърби, румъни против чуждия поробител. Но резултатите на тази многостранност на общуване и взаимно присъствие не винаги са виждани в тяхната обвързаност. Плодотворни усилия в тая насока виждаме в някои съвременни изследвания. От друга страна, по-частично се обосновава истината, че социално-историческите условия на Балканите, близостта в граждански вълнения и нравствени пориви пораждат и сходни книжовни явления, културно-просветни движения. Макар че понякога е трудно да се разграничат явленията, резултат на типологически аналогии или на непосредствено общуване, тъй като са твърде своеобразно преплетени.

Българските учени се домогват до правилни трактовки и относно причините, поради които новата ни национална култура се формира под силното въздействие на духовно-интелектуалния живот на другите балкански народи. Тези причини те виждат преди всичко в обстоятелството, че Българското възраждане започва по-късно в сравнение с възродителните процеси в другите балкански страни, да не говорим в сравнение със западноевропейския Ренесанс. И Шишманов, и Б. Пенев, и М. Арнаудов не споделят обаче твърденията на онези, които смятаха, че това закъснение се дължи главно на особености в характера, в темперамента, в душевността на българите.

Макар и не в еднаква широта, те сочат, че причините са главно от политически и икономически характер. Поради своето географско положение българите са били подложени на най-свирепе потисничество от страна на Османската империя. По-друга е

била съдбата на гърци, сърби, румъни, които са се ползували с известна политическа автономия, имали са по-големи възможности да контактуват със Западна Европа. Затова създават и по-рано свои национални просветни центрове, своя литература с актуална съвременна идейно-тематична насоченост. Че от такова именно естество са били причините за сравнително по-късното започване на национално-възродителните процеси в българските земи, говори и фактът, че когато през втората половина на XVIII век и в тях настъпват дълбоки социално-икономически промени, творческата енергия на българите се извява с удивителна интензивност, народността самопознание намира израз в най-различни почини и прояви. И не ще мине много време формиращата се българска нация ще се изравни с другите напреднали народи, ще създаде и естетически ценности с непреходна значимост. (Срв. И в. Д. Шишманов. Увод в историята на българското възраждане; Паисий и неговата епоха. А подобни въпроси ученият застъпва и в другите си трудове, посветени на Българското възраждане, излезли в края на миналия и началото на нашия век. Вж. Избрани съчинения, т. I и II).

Българските учени-филолози своевременно разбират, че както нашата, така и другите балкански литератури не могат да бъдат върно осветлени, ако не се разглеждат и на фона на фолклорното наследство, на народнопоесенните традиции. Още в бележитата си програмна студия „Значение и задачи на нашата етнография“ (1889), Шишманов изнася много факти, свидетелстващи за тематична, идейна, жанрова близост във фолклора на балканските народи. Все тук той говори с признание и за Вук Караджич, който пръв напечатва образци на българската народна поезия и с това пробужда интереса към нея от страна на европейски слависти и балкановеди. И затова, по думите му, напълно заслужавал да бъде наречен „южнославянски Грим“.

Признавайки заслугите на предходниците, направили толкова много за опознаване на народното творчество, Шишманов обосновава необходимостта фолклористичната наука да мине на по-висока степен. Налагало се да бъде преодолян нейният патриотичен период, когато хора като Раковски, Веркович или Милоевич са търсели корените на всяка проява на народния творчески дух само в границите на своята етническа общност, което довеждало до пагубни последици и от политическо естество. Деликатно и опасно е въз основа на отделни фолклорни и етнографски материали да се правят генерални изводи за етническа принадлежност, за национална самобитност и пр., каквито увлечения, по думите на Шишманов, се наблюдавали у някои фолклористи от балканските страни. Това е толкова по-несъстоятелно, като се има предвид, колко много племена са преминали през Балканския полуостров, колко пъстро е измесено неговото население. А всичко това е предопределяло и най-разнообразни преливания и заимствувания в различни посоки. Създаденото от едни е претърпявало всевъзможни трансформации при унаследяването от други, като запазва и нещо трайно, неизменно — говори с проникновение българският учен-народовед. И само широкообхватното сравнително изучаване на народните умотворения може да доведе до верни изводи относно генезиса и етническата им принадлежност. Защото много от онова, което днес е народно достойние, не е изникнало само на определена етническа почва, корените му отвеждат в по-далечни епохи и народи, претърпяло е сложни, понякога трудно уловими изменения, предопределени от много обективно-исторически и народностно-психологически предпоставки, разбираеми и улавяни само от широко ерудирани специалисти.

При всичкото си уважение към делото на Вук Караджич, Шишманов не споделя мнението му, че българите не са имали никога народна епика, че юнашките песни, които се пеели у нас, били уж заети от сърбите. И привежда множество свидетелства, които потвърждават, че още през XIV век, преди епохата на Марко Кралевич, българите, наред със сърбите, са притежавали юнашки песни. И след покоряването на Балканския полуостров от турците, нашите сънародници продължавали да пеят своите юнашки песни, да възпяват любимите си герои, което се потвърждавало и от пътеписите на мнозина чужди пътешественици.

Дълбоко убеден, че балканските етнически общности си приличат по обичаи, нрави, вяръяна, във възгледите си за природата и за живота, ученият народовед търси и ана-

лизира всичко онова, което ги свързва, а и което ги отличава в областта на народното творчество, резултат на историческа съдбовност, на особености в душевност и народопсихология. И винаги ще предупреждава етнически въпроси да не се решават само въз основа на формални външни белези. (Вж. и студията „Тракийската теория на Цани Гинчев“, Юбилесен сборник на Славянска беседа, 1895, с. 38—56). Указвайки на необходимостта разнообразните проблеми да бъдат изучавани и осветлявани на солидна научна основа, Шишманов иска да реши и обществено-етични задачи — да посочи как ненаучният подход към фолклора може да доведе до политически недоразумения и конфликти между балканските народи.

Умението на Шишманов да надмогва тесногърди и еднопосочни трактовки на народните умотворения, да поставя на цялостно сравнително-историческо разглеждане една народнопесенна творба, за да установи сходства и различия в социалния и духовния живот на балканските етнически общности, се откроява и в обемистия му труд „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“ (СбНУ, кн. XIII, 1896, кн. XV, 1898). Школуваният фолклорист разглежда на широка сравнителна основа сказанието за „мъртвия брат“, за да открие генезиса и осветли сложните поетически превъплъщения на този мотив, за да посочи колко различни смислови, емоционални, формално-художествени трансформации претърпява у отделните балкански народности.

Предприемайки своето обстойно и така компетентно изследване, ученият е искал да докаже как и чрез опоектизирането на един мотив може да се съди за наличието на „международни и междуплеменни сношения и културни влияния“. И едновременно с това да направи „един малък принос към демопсихологията на балканските народи“. Ако досега проблемът за генезиса на песента за „мъртвия брат“ не е бил разрешен по удовлетворителен начин, въпреки големия брой изследвания и неспирните спорове, това се дължало, по думите на Шишманов, на ограничени брой варианти на песента, на прилагания метод при тяхното анализиране. И ще се заеме да събере колкото се може повече варианти на толкова популярната опоектизирана легенда, за да ги подложи на един всеобхватен сравнителен анализ. Формалните сравнения, които не държат сметка за мястото и времето на появата на една версия, за социалните условия, при които тя е била създадена и разпространявана, не могат да доведат до удовлетворителни резултати. В едно писмо до гръцкия учен Н. Политис от 1893 г. научаваме, че Шишманов е получил от него 15 нови варианти на опоектизиран мотив. А чрез Б. Хъждеу и И. Биану ще се снабди с редица румънски варианти. Когато по-късно му изпраща още един нов вариант на песента, в писмо от 1910 г. И. Биану подчертава големите заслуги на своя български колега в изучаване на фолклорното наследство на Балканите. „Винаги ми идва мисълта, че Вие трябва да подготвите една голяма работа върху легендите и вярванията на балканските народи“ — пише Биану (Цит. по: Т. Га и е в. Българо-румънски научни и културни връзки 1869—1944. С., 1973, с. 231). И други учени балкановеди виждат в лицето на Шишманов човек широко подготвен и способен да осветлява сложните проблеми на балканския и на славянския фолклор, на народознанието изобщо.

И върху основата на събраните с толкова усилия и анализирани с вещина много и много варианти на песента, Шишманов проследява генезиса и пътя на миграцията, метаморфозите, които търпи в зависимост от етническите и географските среди, прави интересни социологически и психологически характеристики, опирайки се на данни от различно естество — из областта на историята, демографията, на бита и нравите, на философията и народопсихологията. За разлика от други изследвачи, причините за съществуващите сходства между отделните варианти на сказанието, Шишманов търси не толкова по линията на преките деления, колкото на типологическа основа, в близостта на социалната и културната атмосфера. При това много повече го привличат различията, защото те именно позволявали да се съди за оригиналното, което всеки един народ, всяка епоха внася в съдържателната, поетичнообразната система, в композиционната структура. Проследявайки „въртежа на филиацията“, ученият търси да намери „вътрешните причини на измененията“, иска да узнае на какво се дължи популярността на едни варианти и ограничеността на други, кои са условията, които предизвикват по-съществе-

ни, по-бързи или по-бавни изменения. Каква е тук ролята на обряда и обичая в тия изменения, ролята на естетическия вкус, на нравствените понятия и т. н. Така българският учен надмогва едностранчивата теория на Бенфай, прави голяма крачка напред в сравнение с А. Веселовски, когато търси как общият песенен мотив получава различна социална философия, народно-психологическа, нравствено-емоционална интерпретация. Все във връзка с тия си проучвания Шишманов подчертава, че съществуват мотиви във фолклора, пък и в личното творчество, които имат извъннационален характер, изразяват общочовешки черти и стремежи. При подобни явления оригиналността се състои не толкова в третирания материал, колкото в начина на интерпретиране и поетическо претворяване. А това дава възможност — продължава българският народовед — да се вникне „в душата, в умствения и нравствения мир на отделните народности, които в обработката на еднн и същ сюжет са проявили, кое по-силно, кое по-слабо, особените черти на своята национална култура“. И ученият наистина успява да ни подкаже за много и много страни от социалния и духовния свят на балканските народи, за тяхното културно-историческо развитие, за техния фолклор и литература, за митологическите и християнските им обряди, за философските и нравствените им възрения, за взаимното им общуване през вековете. Затова и студията „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“ е бележито явление в балканознанието, не загубила нищо от стойността си и в наше време. Наред с всичко друго тази студия, пък и другите му балкановедски изследвания осветляват и редица по-частни въпроси от културното наследство. Така например убедително се решава и въпросът — твърде дискутиран навремето, — за южнославянския епичен стих или за тъй наречения сръбски десетерац, а чрез него и въпросът за епическия размер на балканските народни песни. Въз основа на съответни анализи, вещият фолклорист показва, че декасилабичният размер, срещан в сръбските и българските редакции на песента за „мъртвия брат“, е колкото сръбски, толкова и български. И следователно от него не могат да се правят заключения за произхода на нашата епика, както са се силели да убеждават някои сръбски фолклористи. (Вж. Южнославянският епичен размер от едно ново гледище, сп. Български преглед, 1898, кн. 4, с. 120 нт).

И като балкановед, и като историк на западноевропейските литератури, а и като фолклорист, Шишманов надмогва както наивно романтичните схващания за националното, така и увлеченията на мнозина, които само въз основа на отделни елементи и външни белези правели генерални изводи за етническа принадлежност или за оригиналност на дадена творба. Многократно предупреждава, че са необходими широки познания, ерудираност в различни хуманитарни области, умело прилагана сравнително-историческа методология, за да може да се даде вярно осветление както на народопесенното, така и на културното наследство изобщо, да се видят в правилна насока резултатите от общуването между народите през отделните епохи.

Въпросите, свързани с взаимодествието и общуването между балканските страни в областта на народното творчество са занимавали и други български фолклористи и литературни историци. Те заемат широко място и в трудовете на М. Арнаудов. В усилията си да осветли природата на фолклора, да разкрие приемствеността между народно и лично творчество, оказала се толкова плодотворна за почти всички балкански литератури, ученият се домогва до характеристики и изводи, които ни разкриват нови страни от българо-балканското културно-естетическо общуване. Трудовете му „Крали Марко и народната песен“ (1918), „Студии върху българските обреди и легенди“ (1924), „Очерци по български фолклор“ (1934) и редица други изследвания ни поднасят богати наблюдения и изводи относно многообразните трансформации на народните умотворения у отделните балкански народи. Подобно на своя учител Шишманов и той, следвайки принципите на сравнително-историческия подход, настойчиво търси корените и филиалцията на едни или други фолклорни мотиви и техният варианти, показателни за „светогледа и естетиката на народа през определен период“, както и за неговото обществено и културно развитие. Народностната самобитност на устното поетическо творчество не изключва близостта му със създаденото от други етнически общности

— пише Арнаудов. Та нали толкова много народопесенни мотиви еднакво са популярни и в други страни. Своеобразното опоектизиране на сходните мотиви и сюжети, тяхното философско-нравствено осмисляне, а и емоционално-образното, композиционно-ритмичното им предаване свидетелствуват и за конкретни национални черти и за общобалканско и общочовешко звучене. Още в студията си за песента „Вградена невяста“ (1920) ученият-народовед прави сравнителен анализ на множеството варианти на известната балада. Сочил как те еволюират, как се променя композицията на песента, как лироепичният стил се превръща в чисто епически и т. н. При всичката убеденост в несъмнено българското потекло на дадения баладен мотив, Арнаудов и сега не пропуска да посочи как този мотив прониква у сърби и хървати, какви промени настъпват в „концепцията и нейното осветление на изображения битов момент“. Не по-малко показателна в това отношение е и студията му „Гръцки влияния в българския фолклор“ (1969).

Във фолклорните си студии българският учен използва материали от древността до най-ново време, за да проследи какви промени са настъпвали като израз на народностни, социални, нравствени, емоционални потребности на епохата или на определена етническа общност. Тези поетически превъплъщения говорят и за генетически връзки и аналогии, за нещо трайно, което остава непременно, а и за изменения, които само школуваният народовед може да улови. За тази подготовка на Арнаудов свидетелствува и анализът му на бележития сборник от български народни песни на братя Миладинови. И тук той решава не само чисто културно-естетически задачи, но и фундаментални национални проблеми — съдбовни за българската етническа общност.

С подобна национално-обществена и културно-историческа насоченост е и трудът „Веркович и „Веда Словена“. Принос към историята на българския фолклор и на Българското възраждане в Македония“ (1968). Заедно със сборника „Народни песни македонски бугара“ (1860), събраните песни от Веркович — лирични, обредни, празнични, юнашки, баладни, а и записаните народни приказки, свидетелствуват за българския характер на населението в Македония — пише Арнаудов. И нещо повече — „без тях не може да мине критическото проучване на средните мотиви у всички славяни и у другите европейски народи“. Изследванията на вещият народопсихолог най-често са изградени на интердисциплинарна основа, което позволява да бъдат осветлени въпроси от различно естество. Дори и когато се занимава с частни явления, винаги се стреми да направи и по-цялостни обобщения, да хвърли светлина върху сходни прояви и процеси, характерни за по-широк географски и етнически регион, а подсказващи и за разностранни взаимодействия.

Очевидно, в стремежа си да обосноват многообразните предпоставки и стимулиращи фактори за формирането и развитието на новата ни национална литература и култура, българските историографи не са могли да не се занимават все така обстоятелствено и на сравнителна основа с проблемите на фолклорното наследство. Защото то в не по-малка мяра свидетелствува за генезиса на много и много художествени творби, а така също и за духовното общуване между балканските народности, за тяхното историческо битие и културно-естетическо съзряване, за социално-нравствените процеси, характерни за земите на Югоизточна Европа.

Естествено е било историографите на българското национално възраждане да отделят специално внимание на българо-гръцките взаимоотношения. Самите обективно-исторически процеси, характерни за оная епоха, предопределяли и насоката на научните им усилия. Та нали в началния етап на народностната пробуда, почти до средата на XIX столетие, все още малобройната ни интелигенция е имала най-голяма възможност да учи в гръцки училища, да изучава гръцката литература и книжнина, да влиза в досег с новаторските просветителски идеи на гръцкото образование, с патриотичните гръцки движения. Именно тези наши сънародници ставали по-късно и едни от най-ревностните борци за българска национална просвета, участвували най-активно в процесите на националното ни възраждане.

Разбира се, поради ограничените размери на настоящото изложение нямаме възможност да характеризираме и анализираме всички области на това общуване, дало

толкова плодотворни резултати, на което са се спирали литературните ни историци и културолози. Ще отменим писаното от тях за асимилаторските домогвания на гръцката патриаршия и висше духовенство, за ролята на византийските литературни традиции, на гръцките училища, на манастирите и на редица други фактори, които са стимулирали процесите на националното ни възмогване или пък са пречели за обособяването на българската нация. Нашите учени достатъчно обстоятелствено са разгледали всички ония явления, които са влизали в съзвучие с потребностите на тогавашния българин. Все така аналитично те са посочили кое от духовния ни живот е дошло от гръцката образованост и книжнина и кое е плод на вътрешни обективни социално-икономически и културно-исторически тенденции. При това, признавайки огромната роля на непосредното общуване, предопределило и насоката на несъмнените влияния, големите ни учени не гледат опростено на тия външни въздействия. Не механично възприемане на идеи, модели и форми, а творческо асимилиране на чуждото с оглед на българските специфични потребности. Макар и гръцки възпитаници, най-значителните възрожденци до първата половина на миналото столетие се изявяват като оригинални мислители и книжовници, писатели и публицисти, просветители, поставяйки цялата си дейност в служба на възраждащата се българска нация. Това е основен мотив в почти всичките им изследвания.

Стига само да се запознаем с крупните трудове, посветени на едни от пионерите на националната ни просвета, литература и общокултурна книжнина: Паисий Хилендарски, Н. Рилски, К. Фотинов, Ив. Добровски, В. Априлов, Н. Бозвели, Ив. Селимински, братя Миладинови, Гр. Пърличев, Г. Раковски и др., както и с множество обзорни и проблемни статии, за да се открие всичко онова, което е направила литературната ни историография в миналото за осветляване ролята на Гърция и на другите балкански страни във възродителните процеси на нашата нация.

Един от първите системни изследователи на тая проблематика, Шишманов много ясно обяснява мотивите, поради които редица просветени българи прегръщат елинизма, мотиви в повечето случаи от икономическо естество, пък и от по-далечни патриотични съображения. Затова настойчиво предупреждава, че трябва да се разграничава *елиноманията* — една от големите злини на времето, от *елинофилството* — фактор от голямо значение за културното възмогване на българите до средата на XIX век.

Препоръчвайки на своите сънародници гръцката образованост, възрожденските дейци не са и мислели естествено, че вършат някакво денационализаторско дело. Те са съзнавали, че тъкмо в гръцките училища младите българи ще разберат най-добре какво значи да обичаш своя народ и език, ще заработят всеотдайно „в ползу роду своему“. „И К. Фотинов, и Райно Попович, и Христки Павлович, и Неофит Рилски и мнозина други, въпреки своето елинофилство, бяха големи патриоти. Такива станаха и техните ученици“ — пише Шишманов в обобщаващата студия „Увод в историята на Българското възрождане“ (1928) (вж. Избрани съчинения, т. I, с. 54).

При всичкия си горещ патриотизъм българските възрожденци проявяват политическа и културна далновидност и никога не смесват гръцката образованост с мегаломанските аспирации на гръцкото висше духовенство и едра буржоазия. Българите могат и трябва да бъдат врагове на панелинизма, но са длъжни да използват гръцката култура, толкова повече, че в ония времена тя е била най-достъпна на народа ни, влизала е в съзвучие с процесите на националното осъзнаване и самопознание. Подобни мисли пронизват много от трудовете на нашите учени. Именно възпитаниците на гръцките училища, както и ония, които са школували в западноевропейски университети, като д-р П. Берон, Никола Пиколо, Ив. Селимински, д-р Протич, Г. Кръстевич, Ал. Екзарх и др., стават най-ревностни носители и проводници на новите демократични идеи, които вече вдъхновявали европейската прогресивна общественост, с които идеи гърците имали възможност да се сродят по-рано. Но заедно с това българските историографи изнасят множество свидетелства за пагубната роля на гръцката патриаршия с нейната антибългарска денационализаторска политика. Колко много възрожденски просветители и книжовници са били преследвани и клеветени, понасяли са неизброими

изследовател и издател на съчиненията на Раковски, Арнаудов с основание сочи, че големият български революционер не е могъл да не изпита известно влияние от гръцката, сръбската, румънската книжнина, та нали не малко време от бурния си живот прекарва в тия съседни балкански страни. С основание открива в поемата „Горски пътник“, на която посвещава голяма студия още през 1918 г., реминисценции, идейни и тематични асоциации от някои новогръцки поети, като Д. Соломос, Ал. Рангавис, а и от някои сръбски книжовници, като Доситей Обрадович. Та нали и с името на първия си вестник „Българска дневница“, издаван в Нови Сад, повтаря изданието на Медакович „Сръбска дневница“. Раковски не е могъл да остане чужд и на румънската романтична историко-патриотична поезия от средата на века. Колко много стихове на българския патриот-революционер са пропити със същия патос, имат толкова близко звучене. А това важи в не по-малка степен и за мнозина други възрожденци — за Паисий и Селимински, за Бозвели и Петко Славейков, които в патриотичните си пориви, обществено-философски възгледи и книжовни занимания са получавали подтипи от гръцкия духовен живот. Подобно на Шишманов и Б. Пенев, Арнаудов също сочи много имена на българи, които, усълавяйки гръцката образovanост, заживяват с родолюбиви чувства, чрез нея много западноевропейски обществени и литературни идеи проникват и в българските земи. В това отношение благотворна роля изиграват и някои сръбски книжовници като Доситей Обрадович например — така добре познат на първите български възрожденци. Неговият рационализъм, по думите на Арнаудов, чийто корени отвеждат във френското Просвещение, раздвижва умовете на интелигенцията на Балканите.

Засягайки взаимоотношенията на народа ни с другите балкански етнически общности, българските учени осветляват и по-частни въпроси, проследяват как една конкретна идея, един общ мотив или литературен жанр търпят различни трансформации в отделните страни. Колко интересен и показателен в тая насока е трудът на Шишманов „Изворите на „Мати Болгария“. Поставил си за задача да разкрие генезиса, корените на това бележито произведение, написано в диалогична форма, ученият го анализира откъм неговата съдържателна, жанрова и функционална страна, откъм структура, език, емоционален патос, като прави дълги културно-исторически екскурзии. За да обясни защо Бозвели се насочва именно към диалогичната форма, за да изрази обществено-патриотичните си тревоги, народностни и лични страдания, Шишманов проследява кога и при какви условия този жанр се заражда от дълбока древност до новите времена. Появата и рецепцията на диалога обяснява със социално-историческите условия, с философските и психологическите идеи на времето, с идеологията и душевността както на отделните етнически общности, така и на писателската личност. И в тия си наблюдения идва до извънредно интересни открития относно литературните и общокултурните взаимоотношения и влияния, в това число и между балканските народи. Тук отново проличава умениято на учения да поставя изучаването на един частен проблем на широка обществена, психологическа, сравнително-историческа основа. Следвайки неизменно своя психосоциологически метод, Шишманов обстойно анализира диалозите на Бозвели, за да открие в тях и лично индивидуалното, и специфично националното, а и общобалканското им звучене. Откритите общи черти и различия в образи и похвати, чрез които пламенният патриот осъществява идейния си замисъл, се обесняват с живота в поробената родина, с изискванията на борбата, която водят нейните чеда, както и с демо-психологията на българина, с душевния строй и темперамент на самия Бозвели. Тази студия на българския учен още един път потвърждава колко плодотворни се оказват сравнителните изследвания, за да се види едно произведение в контекста на общото социално и духовно развитие, в по-широк исторически план и географски регион. Тогава само може да се открие и приемствеността с предходни традиции — национални и чужди, както и новото, което внася всеки творец при използването на един жанр, за да разкрие сходни граждански, философски, народностни тревоги и стремежи.

Широкообхватният културно-исторически подход, стремежът да се видят отделните явления в по-широк контекст, да се изследват българо-балканските отношения върху основата на цялостната житейска и интелектуална атмосфера се открояват и когато

бе изследват отношенията между българи и сърби в оная епоха. Макар и в по-ограничени размери, сръбската просвета и книжнина, развивали се при по-благоприятни условия, също привличат отрано българските възрожденци. Почти всички изследователи твърдят, че в определени периоди общуването между българи и сърби е било толкова тясно, че редица просветни дейци независимо от своя национален произход с еднаква любов са работили за сръбското и българското културно-просветно възможване. Книжовници като Христофор Жефарович, Марко Тодорович, К. Огнянович, Сима Милутинович и др. са развивали особено плодотворна дейност в тая насока. А срещите на Паисий Хилендарски със сръбския историк Йован Раич се оказват извънредно плодотворни за автора на „История славяноболгарская“. Все така аргументирано се сочи и влиянието на Доситей Обрадович върху Софроний Врачански, а и върху други възрожденци. Поучени от примера на сръбската просвета и книжнина, те заработват по-всеотдайно за възможването на своите сънародници. Често тези процеси на национално самопознание се разглеждат в двупосочен, диахронен план. Така, когато говори за Доситей Обрадович, проявил голяма симпатия към българите, Шишманов очертава заслугите му и за сръбския, и за българския духовен напредък. „Но какво е било личното влияние на Доситея върху някои българи в сравнение с общия дух, който той, заразен от просветителските идеи на XVIII век, ... внесе в сръбската и българската литература, па и в живота чрез своя рационализъм, чрез своя култ към здравия разум, чрез своята умраза против религиозния фанатизъм и калугерски паразитизъм, чрез своята вяра във всемогъществото на просветата и науката, чрез своите грижи за женското образование и т. н.? Защо то не бяха ли това основните идеи в миросгледа и на нашите просветители от типа на Неофит Рилски, Неофита Бозвели, Фотинов и др.?" — ето така формулира някои от задачите, които и днес все още стоят за разрешаване, за да се видят резултатите от едно творческо общуване с такъв широк обсер.

Демократично-хуманистичните идеи на Раич и Обрадович обаяват с особена сила българските възрожденци, а вдъхновяват и други сръбски дейци да покажат на дело съпричастието си към съдбата на своите славянски съседи. Йован Стерия Попович посвещава вълнуваща елегия на българите, безплатно отпечатва в собствената си печатница в Крагуевац някои български книги.

С особена симпатия говори Шишманов и за Вук Караджич, „който пръв запозна учения свят с граматическите свойства на българския език в своя знаменит „Дотатък к Санктпетербургским речницима“ (1822), напечатал за първи път и образци от българската народна поезия в „Народна српска Песнарница“. И както вече бе посочено, починът на сръбския фолклорист изиграва историческа роля, пробужда интереса и на световната научна общественост към българското народно творчество и изобщо към българската съдбовност. Чрез изследванията си върху българския език Караджич успява да събуди интереса и на „руските слависти, които от своя страна повлияха и върху общото политическо настроение на Русия, особено на славянофилите към народа — създаде цялата черковно-славянска литература, обща за българи, сърби, руси“ — пише Шишманов. Ето въпроси, които все още чакат своето пълно, всестранно осветление, при всичките завоевания на съвременната ни славистика. Какво значение големият учен е отдавал на подобна проблематика, свидетелствува и намерението му да напише специална студия „Българите в живота и преписката на Вук Караджича“, за която ревностно събира материали, но неочакваната му смърт попречва да осъществи толкова важния замисъл.

Пословична е Шишмановата ревност да събере колкото се може повече свидетелства за всички ония фактори, които са участвували във формирането на новата българска литература и култура. Да си спомним и голямата му студия, посветена на Неофит Рилски. Колко обилен и разнообразен материал е изнесен тук за връзките на този пионер на духовната ни пробуда с гръцката и сръбската книжнина! С колко такт и старание той иска да се добере до повече сведения за благосклонното отношение на хърватския епископ Шросмайер към братя Миладинови, оказвайки им всестранна подкрепа да бъде издаден бележитият им сборник с народни песни! С каква признателност говори

за ролята на този възторжен хуманист и меценат за духовното възмогане на човечеството? (Вж. И в. Ш и ш м а н о в, Владика Йосиф Шросмайер. Спомени от една среща — сп. Български преглед, 1899, кн. 5). В статиите за първия идеолог на национално-революционното движение Раковски особено се подчертава общуването му със сръбската и гръцката общественост, когато възвестява своите революционни идеи, развива активна публицистична и литературна дейност, чертае смели бунтовни планове, обосновавайки не един път необходимостта от взаимно сътрудничество между балканските народи.

Както вече бе посочено, почти всички учени, които са се занимавали с историята на националния ни духовен живот са засягали и българо-балканските взаимоотношения. Ценни свидетелства в тая област намираме и в трудовете на дългогодишния университетски професор Йордан Иванов. Големият му труд „Българските старини в Македония“ (1908) има фундаментално значение за изучаване миналото на тия български земи, върху които се появяват толкова много народнопесенни и други книжовни паметници, чийто корени не рядко водят и към сродни явления в съседните страни.

В сравнително-историческата интерпретация на българската литература и култура големите ни историографи виждат най-плодотворна възможност да бъдат осветлени и някои закономерности в духовно-интелектуалното развитие на балканските народи. По думите на Шишманов, откриването на подобни закономерности вече давало основание и литературознанието да се нареди сред онези науки, които се основават на определени принципи, изхождат от изяснени критерии. Тях именно той иска да обоснове, за да се утвърди като основоположник на сравнителната литературна наука у нас, и то още в края на миналия век. И ако литературната ни история завоюва безспорни успехи и при изследване на взаимодействията на българската с другите балкански литератури, пък и с някои европейски литератури, то това се дължи безспорно и на ранното осъзнаване на необходимостта от сравнително-историческа трактовка на явленията и процесите, и то на широка социално-икономическа, народностно-психологическа, социологическо-културна основа.

Както вече бе отбелязано, литературната ни историография обикновено се стреми да обхване всички области на контакти и общуване на българите със своите съседи, целия комплекс от факти и прояви, свидетелстващи за тези взаимоотношения. Що се касае обаче до чисто литературно-художествената сфера, то Б. Пенев е този, който ни е оставил най-обстойни наблюдения, анализи и изводи, потвърждаващи интензивността на културно-естетическото българо-балканско общуване. Неговата четиритомна „История на новата българска литература“ ни дава възможност да видим в сравнителна пълнота, възможна за онова време, конкретните форми на общуване и влияния, да опознаем имена на автори и произведения, имали по-голям или по-ограничен резонанс сред българските просветители и писатели, както и да разберем предпоставките за подобни рецептивни процеси.

Убедително звучат мислите, които Пенев развива относно причините, обусловили големия отзвук у нас на анакреонтичната литература, на поезията на Христопулос — така близки до редица творби на Петко Славейков. Все така обосновано се сочат и ония фактори, които обуславят рецепцията у нас на гръцката сатирична поезия, особено оная, насочена срещу Патриаршията и висшето духовенство. А и революционните движения в Гърция, в които вземат участие и много българи, пробуждат патриотични чувства у нашите сънародници. Създаваната тогава от видни гръцки поети патриотична поезия се чете с увлечение от мнозина българи, които ще искат и те в мерена реч да изразят своите националнопатриотични чувства и стремежи. Ако създаваното тогава в Гърция в много отношения е било подкаzano от френската и италианската поезия, то от своя страна гръцките поети ще вдъхновят редица българи към подобни поетически изяви. И в този контекст, както при много други поводи, Б. Пенев отново развива мисълта, че чрез гръцката литература българите влизат в допир и със западноевропейските обществено-политически и културно-естетически идеи.

Така и външни подтици, и вътрешнонационални потребности, а и личностни предразположения идват да подхранват перото на Петко Славейков, на Н. Бозвели, на Ра-

ковски и на други възрожденци. Наред с бунтовно-патриотичната лирика, утвърждава се и една критикоизобличителна линия. Започнала още от Паисий, тя все повече разширява своя тематичен обсег и сатиричен патос, откроява се като характерен белег на тогавашната ни литература. (Вж. История на новата българска литература, т. II, с. 91).

Откривайки много и различни сходства и аналогии, ученият бърза да предупреди, че подобни сродни явления невинаги се дължат на чужди влияния, защото често те са обусловени от типологически предпоставки, породени са от сходни вътрешнонационални условия. Отдавайки голямо значение на международното общуване за общочовешкия културен прогрес, подчертавайки многократно, че всяка литература „се развива и самоопределя по пътя на обмяната, взаимодействието и подражанието, че чрез тях само може да се реализира стремежът към национално самобитно творчество“ — Б. Пенев още в уводната глава на своята „История на новата българска литература“, а и винаги говори, че оригиналността и значимостта на една литература не намаляват от обстоятелството, че е заела форми и мотиви от другаде, стига само те така да бъдат абсорбирани и претворени, че да придобият „индивидуален и национален колорит“. Тези негови методологически възгледи се открояват релефно в почти всичките му историко-литературни изследвания. И неслучайно мнозина от съвременните учени нашироко се опират на направеното от Б. Пенев, при все, че откриват и въвеждат в научно обръщение нови свидетелства и така обогатяват панорамата на културните взаимоотношения, помагат се до по-разгърната материалистическа концептуалност.

И засилващ се духовен обмен между българи и сърби Б. Пенев разглежда върху основата на все по-интензивните търговски и политически връзки. Успоредно с преведането на различни съчинения и печатането на български творби в сръбски печатници, с разпространението на новаторските идеи на Доситей Обрадович, в творбите на първите наши стихотворци се чувствува ехото на сръбската патриотична поезия. Привеждайки конкретни примери в тая насока, литературният историк се стреми и към по-разгърнати социалнопсихологически характеристики и изводи. Реформите, които се извършват в гръцкия и сръбския език, насочват и българските възрожденци по верен път в разгорещените езикови дискусии.

Б. Пенев е един от първите, който нашироко обосновава ролята на Л. Каравелов в сръбския обществен и духовен живот. Както със своите повести и разкази, така и чрез множеството теоретико-критически, културно-публицистични, обществено-политически статии, Каравелов подпомага обновителните процеси в сръбското общество, като пренася тук и много от философските и естетическите идеи на руските революционни демократи. С тия нашироко обосновани съждения и характеристики Б. Пенев пробужда интереса по-късно и на други български и чуждестранни историографи към делото на българския писател революционер и изобщо към различните етапи и страни на българо-сръбските културни взаимоотношения. У нашия учен по-ярко се открояват усилията за разкриване двустранните посоки на тия отношения. Той изнася много данни относно дейността на български възрожденци, участвували в сръбския духовен живот, в сръбските националноосвободителни движения и т. н. Така се получава една по-пълна картина на общуването между двата славянски народа през оная преломна епоха в историческото им битие, на ония двупосочни процеси, съпътствуващи културно-естетическото им съзряване. Макар в наше време изследванията да ни поднасят и много нови свидетелства за това извънредно благотворно общуване, особено по отношение на българското присъствие в сръбския обществен и духовен живот, направеното от видния български литературен историк продължава да служи за изходно начало на новите дирения.

Колко далновидно са схващали нашите изследователи ролята на българо-балканските културно-естетически отношения свидетелствуват и редица по-частни проучвания. Със своята научна значимост се откроява студията на Ст. Минчев „Из историята на българския роман“ (1908). В нея авторът разглежда доколко преводната литература от гръцки, сръбски, румънски, руски, френски, както и свързаните с нея побългарени произведения са стимулирали формирането на оригиналната българска белетристика. И тук се подчертават усилията на възрожденските ни книжовници да използват и прис-

пособят чуждото съобразно нуждите на българския читател, все още твърде склонен към сантиментално-романтично четиво — характерен етап в съзряването на народностното културно-естетическо съзнание. Много от изнесените и анализирани факти от Ст. Минчев по-късно намираме и у Б. Пенев, но вече нашироко интерпретирани и върху основата на разнообразните обществено-исторически процеси.

Несъмнен е приносът и на литературния историк и критик В. Пундев за изясняване на някои форми и моменти от българо-балканското общуване. Изследвайки делото на първите български стихотворци, той открива интересни аналогии, особено с гръцката и сръбската поезия. А в студията си „Гръцко-български литературни сравнения“ (1929) изнася обилни сведения за школуването на такива наши книжовници като К. Фотинов, Кипиловски, Петко Славейков, Раковски и др. в гръцката литература, просвета, култура. Дори с основание подчертава, че не е възможно да се напише цялостно монографично изследване за Раковски или Петко Славейков, ако не се държи сметка за общуването им и с гръцката литература. Същото важало и за онези, които биха искали да изследват зараждането на периодичния печат през възрожденската епоха или да потърсят по-далечните корени на „Рибен буквар“ на д-р П. Берон. Но и той подобно на другите наши историографи подчертава, че при всичкото влияние, което несъмнено търпят тези възрожденски книжовници, тяхната оригиналност в мисловност и изяви не трябва да се подценява. Защото те съумяват да преосмислят заетото от други, за да служи то най-пълно на българската възраждаща се нация. И във връзка с тия си твърдения, като отдава дължимото на някои гръцки и сръбски образци, които са подтикнали за създаване на оригинална българска поезия, характеризирайки особеностите им в образност и структура, в поетическа техника, както и общото им идейно звучене, Пундев с основание сочи много от онова, което отдалечава творенията на нашите поети от чуждите образци и традиции.

С подобна научна стойност се отличава и изследването му за К. Огнянович — интересно явление в българо-сръбските културни взаимоотношения през първата половина на XIX век. С голямо умение Пундев очертава психологическия и нравствения портрет на Огнянович. С вещина анализира много стихове на наши възрожденци, в които се чувствава, в една или друга степен, отглас от гръцката поезия. Като говори за Кипиловски, който превежда стихове от Христопулос, изградени върху тоническото стихосложение, българският книжовник не успява да го въведе в българската поезия, нещо, което прави по-късно Н. Геров под влияние на руската поезия. И все подчертава мисълта за самобитните черти, които носи поезията на нашите възрожденци, независимо от чуждите влияния, които търпят. Колко убедителен в това отношение е и примерът на Григор Пърличев. Макар да е възпитаник на елинската култура, Пърличев, по думите на Пундев, живее с ясно българско национално съзнание. Бележитата му поема „Сърдарят“, спечелила му в Атина славата на „втори Омир“, при все, че някои образци да напомнят герои от „Илиада“, а и да носят нещо от новогръцката поезия, си остава оригинална българска творба, замислена и осъществена от чисто национално-патриотични подбуди — пише литературният историк. И Пърличев подобно на толкова други, бидейки възпитаници на гръцките училища, усвоява идеите на гръцката просвета и образованост. Но същевременно се утвърждават като непримирими противници на елинизма, заради неговите политически аспирации към другите етнически общности на Балканите.

Първостроителите на националната ни филологическа и историческа наука не изпускат от погледа си и взаимоотношенията със съседна Румъния. Та нали още от средновековието, в продължение на цели седем века, старобългарският език е служил като официален в румънската държавна и църковна администрация, а старобългарската литература и изобразително изкуство оставят трайни следи в духовния живот на румъните. На румънска земя именно, след покоряването на България от Османската империя, намират убежище видни български книжовници, като Григорий Цамблак и неговите ученици. Тук те развиват плодотворна дейност като просветители и зографи. Неслучай-

но и днес в румънските манастири се съхраняват много и много славянски ръкописи, свидетелстващи за интересни прояви в живота на двата народа.

Тези стародавни културни отношения вземат нова насока, изпълват се с ново съдържание през XIX столетие. Успели да си извоюват, подобно на някои други балкански общности, по-рано известна политическа самостоятелност, в румънските земи се създават и по-благоприятни условия за национално възмогане. Започналият обществено-интелектуален кипез намира ярък израз в революцията от 1848 г. Все по това време като последица от руско-турските войни започва масово преселение на българи в Румъния, за да се спасят от турските преследвания. А с разрастването на национално-освободителното движение се умножава и българската политическа емиграция. Както се сочи в много изследвания, в редица румънски градове, като Букурещ, Браила, Галац, се обособяват центрове на българска просвета и книжнина. Тук получават по-високо образование и много българи, появяват се и произведения с народностна културно-просветна тематика, а по-късно и художествени творби. Расте броят на статиите с обществено-политически и теоретико-критически характер, печатани в български и румънски издания. Българската интелигенция е особено чувствителна към тогавашната румънска литература, в която доминирали исторически, патриотично-романтични мотиви. Неколцина поети от български произход, като Георги Пешаков, Д. Великсин и др., макар да пишели на румънски език, разгаряли национални чувства и у своите сънародници.

Важен момент в растящото общуване представлява дейността на идеолозите и организаторите на българското националноосвободително движение — Раковски, Каравелов, Ботев. Живели дълги години в Румъния, там те издават революционни вестници, някои печатани и на румънски език, организират бунтовни чети и революционни комитети, обосновават необходимостта от съвместна борба срещу чуждото потисничество, разглеждат обществените и духовните проблеми на балканските народи в светлината на революционно-демократическата идеология. Чрез различни писания осветляват общото в политическата съдба, в бит, обичаи, песни, обреди, в чувства и тежнения между българи и румъни. С тази си дейност те печелят симпатиите на демократичната румънска общественост. Взаимоотношенията между двата народа започват да се третират и в общобалкански, а и в общеевропейски план, идеята за балканска федерация става все по-популярна. Чрез румънската литература мнозина българи се сродяват и с европейски мислители и писатели, с революционните идеи на Мацини и Гарибалди. А от своя страна българските дейци стават проводници на руската революционно-демократическа идеология сред румънската общественост, както се сочи в редица трудове.

За широтата на българо-румънските взаимоотношения през епохата на Възраждането, за размерите на българското присъствие в Румъния, говорят и редица по-нови изследвания. Те сочат, че тук, на румънска земя, са били издадени над 300 български книги и над 50 периодични издания, на страниците на които са били обнародвани художествени, културно-публицистични, теоретико-критически материали, свидетелстващи за ръста на националната ни литература, наука, култура. Тук се формира българският национален театър, полага се началото на редица културно-просветни дейности. В Браила се организира и Българското книжовно дружество, което след Освобождението прераства в Българска академия на науките.

Разбира се, всички тези богати и разнообразни форми на взаимно общуване не са могли да намерят цялостно и системно осветление в трудовете на първите български историографи, тъй като тогава те не са разполагали с всички материали и документални свидетелства.

Разбирайки важността на българо-румънските взаимоотношения за осветляване на важни моменти и страни от културата на двата съседни народа, българските учени призовават и румънските си колеги за общи усилия в тая насока. С каква радост например Шишманов посреща книгата на професора от Букурещкия университет Йон Богдан, озаглавена „Румъни и българи“! Това съчинение отново дава повод на българския учен да обоснове необходимостта от системни сравнителни проучвания в областта на кул-

турните взаимоотношения. За тая цел той се обръща и към редица румънски учени, подчертавайки, че широтата и важността на проблематиката изисква усилията на различни специалисти, за да може да се даде всестранно и компетентно осветление на плодотворното общуване между двата съседни народа.

Внимание заслужава и една друга черта, характерна за литературните ни историографи в миналото. Мнозина от тях изследват не само връзки и взаимоотношения в предходни епохи. Подхващат и редица инициативи, целящи да продължат благотворните традиции и в ново време. В един момент, когато управляващите буржоазни среди на балканските държави разгаряли шовинизма и насаждали всевъзможни предубеждения, Шишманов влиза в активна кореспонденция с мнозина учени от балканските страни, за да обсъждат взаимно въпроси, свързани с научното и културното сътрудничество. През 1913 г. във в. „Мир“ (бр. 3825) той обнародва статията „Сърби и българи“, където с рядка убедителност и логичност развива идеята за създаване на един Балкански съюз. Но като първо условие за такъв съюз сочи преодоляването на шовинизма у сърби и българи. „Няма нищо по-погрешно от това да се позоваваме на границите на някогашните държави на Крум, Симеон или Душан и т. н. Нашите средновековни държави нямат нищо общо с националните колективи от новите времена“ — пише Шишманов. Припомняйки, че тези държави са били резултат на завоевателната политика на властващите династии, ученият-хуманист говори за общото в минало и традиции, в език и култура, за необходимостта отношенията между двата народа да се определят „от изискванията на новите демократически принципи на свободата, самоопределението и солидарността“. В богатата му кореспонденция се съхраняват разменни писма с изтъкнати балкановеди. С тях той споделя мисли и съображения по важни научни проблеми, иска или изпраща материали, дава справки на свои колеги по занимания и интереси, настоява за взаимно сътрудничество, подкрепя всеки почин за сближение на балканските народи, за научно и културно сътрудничество. Неведнъж споделя свои проекти за организиране на центрове и общи издания, на конференции и конгреси, за да бъде активизирано проучването на културните отношения между балканските народи. Предлага настойчиво да бъде организирана и специална школа за изучаване на фолклора на Югоизточна Европа. И по този повод отново обосновава необходимостта националните и регионални култури да бъдат изучавани в сравнително-исторически план, на широка социална, народно-психологическа, културно-естетическа основа. Идеите на Шишманов в тая насока печелят все повече привърженици. И както е известно през 1914 г. проф. Н. Йорга организира в Букурещ специален институт за проучване на Югоизточна Европа, за да се появят по-късно подобни институти и в другите балкански страни, издигнали балканознанието на много по-високо равнище.

В разнообразните си идеи и почини за общобалканско сътрудничество българският учен влага и по-широк обществено-политически, нравствено-хуманистичен замисъл. В писмо до румънски учен като подчертава, че взаимното разбирателство между балканските народи е негов съкровен идеал, продължава: „Това не значи, че аз мисля за една бъдеща политическа конфедерация, а смятам, че именно ние, литераторите, учените, хората на изкуството трябва да дадем първи пример за сближение, като от време на време се срещаме в различни центрове на нашите държави (Букурещ, София, Белград, Атина), за обсъждане на богатата културна проблематика на Балканите.“ (Вж. Е л е н а С ю п ю р. Ив. Д. Шишманов и румъно-българските културни взаимоотношения. — Литературна мисъл, 1973, с. 90).

При това нашият учен ще настоява към тая проблематика да се подхожда комплексно, и то на широка национална, регионална, общоевропейска основа, за да могат да бъдат видени и обяснени разнообразните идейно-съдържателни, образно-стилистични, структурно-композиционни особености, всевъзможните творчески метаморфози и превъплъщения на една идея, на един мотив и т. н. А и да се открие приемствеността в духовния живот на народите, ролята на традицията, както и народностната психология, индивидуалното световъзприемане.

Това може да се постигне — говори Шишманов, — само тогава, когато бъдат използвани знанията, средствата и възможностите на всички хуманитарни науки. Тогава ще може да се дойде и до трайни, научно убедителни резултати, интересуващи в една или друга степен и фолклориста, и етнографа, литературния историк, културолога, социолога, психолога, езиковедата и народоведа.

Ревностен изследовател и убеден сторонник за сътрудничество в ново време, българският учен многократно обосновава истината, че „въпреки националните различия, съществува една културна общност между сърби, българи, румънци, гърци, албанци“. И оттук — често споделяното недоумение пък и недоволство, че тези именно съседни народи, толкова близки по историческа съдба, все още малко се познават отдето идват и пагубни предубеждения, породили толкова конфликти. „Аз съм един от тези, които вярват, че фолклорът може да играе твърде важна роля в политиката, осветлявайки известни етнографски въпроси, опровергавайки известни фалшиви идеи, посочвайки братя там, където някои виждат само настървени врагове“ — признава Шишманов в писмо до румънски фолклорист (БАН, ф. 11, оп. 3, а. е. 1648). Изобщо идеята за хуманизиране на отношенията между балканските народи е лйтмотивът на изследванията му, на усилията за сътрудничество в ново време. Както вече бе отбелязано, още в студията си „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“ ученият заявява, че, предприемайки обстойното си изследване, освен научната преследва и една етична цел — „да привлече вниманието върху това, което повече сближава народите, отколкото върху онава, което ги разделя“. Защото бил дълбоко убеден, че като разкрие общото в културата на балканските народи в миналото, това ще стимулира общуването и в ново време — общуване, толкова желано от учения-хуманист.

Очевидно обемът на статията не ни позволява да анализираме всички ония трудове, които, в една или друга степен, са се занимавали с разглежданата тук материя. Но и от изнесеното не може да не се заключи, че едни от най-видните пионери на националната ни историография са отделяли особено внимание на българо-балканските взаимоотношения. На тях те са гледали като на важен фактор в развитието на духовно-интелектуалния живот в този географски регион, особено за ускоряване на процесите през епохата на националното ни възраждане. Достойни за признание са усилията на мнозина представители на научно-творческата ни интелигенция, принадлежащи към различни поколения, да изучават проблемите на българознанието в контекста на общобалканските процеси. Защото са разбирали, че общуването между народите е основна закономерност в световния исторически прогрес.

Макар и с еднаква научна подготовка и методологическа последователност, те са се стремели да бъдат обективни в своите издирвания, анализи и заключения, следвали са логиката на реалните факти, разбирали се, доколкото им са били известни в ония години, искрено са търсели да видят всички ония предпоставки, които са предопределяли характера и насоката на формиращата се национална литература и култура, както и тяхното участие в живота на другите балкански народи. Независимо че не всички страни от тия многостранни и многопосочни процеси и явления са намерили необходимото всеотстранно осветление, оставеното ни научно наследство респектирва със своята широта и угъбеност, с народностно-демократичната и хуманистичната си насоченост. Ето защо то продължава и днес да служи като изходно начало за нови дирения и изследвания. Имайки възможност да разполагат вече с новооткрити материали, и на основата на една по-системна историкоматериалистическа методология, литературните историографи след Втората световна война създадоха трудове, които ни поднасят и нови знания за културно-естетическото общуване между балканските народи, разглеждано и в контекста на общоевропейските демократични идейни движения. Но на този нов етап в националната ни историография ще се спрем на друго място.